

La Societat del mas de Vidal als anys seixanta del segle xx. Un exemple de cultura masovera

G. Garcia Belmonte, F. X. Garcia Belmonte
i M. Bellés Safont

CHODOS

«Villa que tiene un término municipal de 43,93 kilómetros cuadrados, que limitan los de Adzaneta, Useras, Lucena y Vistabella.

Tiene un buen número de masías y caseríos anexos, que suman, en [con]junto, 957 habitantes.

La población es en extremo, pintoresca y simpática. Oculta entre montañas y apartada de todos los tránsitos, semeja un pueblo de un mundo sin descubrir.

Está sentado sobre un peñasco extendido hacia la falda; las calles son empinadas y difíciles de andar. Tiene una hermosa fuente pública de tres caños y tazones, rematada por una estatua de mármol del Sagrado Corazón de Jesús.

Pertenece al partido judicial y Arciprestazgo de Lucena; distrito de Albocácer en elecciones generales, y al de Lucena-Viver en las provinciales.

Dista 25 kilómetros de Lucena y 158 de Castellón. El clima es frío y sano, y se habla valenciano.»¹

AQUESTA PECULIAR DESCRIPCIÓ de la vila de Xodos, feta al començament del segle passat, ens mostra un dels trets característics del poblament a l'interior de les comarques castellonenques: l'hàbitat dispers. Viure al mas va suposar la simbiosi més clara entre l'espai i la vida humana. Una vida marcada per la duresa, la incertesa i la solidaritat entre uns habitants que es consideraven iguals, els masovers.

L'àmbit de poblament circumscrit al secà de muntanya del nord del País Valencià –allò que anomenem la població dispersa dels masos– va constituir la forma de vida d'una quantitat important de persones fins que el despoblament general que es va produir als anys seixanta del segle passat va menar la gent dels masos cap a les ciutats i els pobles. La quantitat de gent que vivia fora dels pobles va arribar a representar, durant bona part del segle xx, entre un terç i la quarta part del total de població d'alguns municipis. Això, evidentment, és un volum de persones considerable. La vida d'aquestes persones –que en general coneixem com masovers– havia de reflectir per força les cir-

1. BELLIDO RUBERT (1922). Hi ha un error a l'anuari: evidentment són 58 km.

cumstàncies especials, socioeconòmiques i ecològiques, en què vivien. Per tant, el sol fet de viure en condicions que no eren exactament les que hi havia als pobles va fer que els masovers mostraren maneres d'actuar i de pensar particulars, percebudes per ells i pels altres com a pròpies. És a dir, en molts aspectes hi van desenvolupar una «cultura» diferenciada.²

Val a dir que, per masovers, entenem els habitants del mas com a unitat de producció agropecuària, normalment propietaris de les terres que treballaven, però que no eren capaços de generar excedents suficients per poder fugir de l'autoconsum més o menys estricte. Les terres que conreaven, o bé eren les més pobres o bé eren les que tenien un accés més difícil. La subsistència, per culpa de l'escassetesa productiva i els imprevists, s'acostava prou a l'autarquia –hi havia comerç i posseïen diners, evidentment, però s'havien de fer servir el mínim possible. L'amenaça de la misèria i de la fam eren constants. Encara que aquest no és el lloc més adient, potser convindria aprofundir en els sistemes de producció i de possessió de les terres per comprendre millor aquesta situació.

Hi ha moltes aproximacions que ens permetrien copsar l'estil de vida dels masovers. Podem pensar en anàlisis econòmiques de les produccions o en catalogacions exhaustives d'aspectes diversos del que es coneix per «vida material». Tanmateix, el que volem destacar-hi és la importància de les visions col·lectives –que els mateixos masovers tenien– de la realitat social en què vivien. La gent de mas s'ha de veure –i així mateix es veien ells mateixos– com un grup diferenciat respecte dels habitants dels pobles. El sentiment d'identificació col·lectiva que es volia comunicar quan els masovers deien *la gent del poble*, com a persones pertanyents a una categoria social que no era la seua, es reforçava pel sentiment més o menys manifest i conscient de ser vists com a inferiors, bastos i poc fins. La idea, prou comuna entre els masovers, que certs habitants del poble els menystenien pel fet de viure fora, a la muntanya, pareix la manifestació de la vella història de les confrontacions ideològiques entre l'àmbit urbà, el poble, la civilització, i l'àmbit rural, l'estat salvatge, la natura. Aquest sentiment d'identitat diferenciada va tindre tanta força entre el grup de persones a què ens referim en aquest article que es va crear entre ells un vincle que els mogué al compromís col·lectiu.

A part de l'interès que aquesta forma de vida pugui tindre des d'un punt de vista diguem-ne folklòric, volem deixar constància de l'actuació comuna d'un grup de masovers que van arribar a formalitzar la cooperació mútua amb la constitució d'una associació, a la qual es referien simplement com *la Societat*. Les actuacions col·lectives dels grups humans i, particularment, les raons que expliquen que un cert fenomen o una certa institució social puguin aparèixer en uns llocs i, alhora, no manifestar-se en uns altres amb condicions

2. BURKE, P. (1996). Per a aquest autor, la cultura és una construcció social, resultat d'un procés històric canviant, caracteritzat per la interpretació i reinterpretació que els individus fan del sistema de significats, actituds i valors en què hi viuen.

socials suposadament semblants és la idea de fons que ens ha mogut a investigar el cas que presentem.

La importància d'aquest cas rau simplement en el fet d'haver-se arribat a formalitzar, a instituir, una actuació comuna en un àmbit de poblament en què allò més habitual era precisament el contrari: les accions informals. Els intercanvis recíprocs de béns o de treball entre els masovers sabem que eren continus, encara avui es pot conèixer l'existència d'aquestes formes de relació. L'ajuda mútua en èpoques de l'any en què hi havia més faena als bancals (collites, sega, batre); en ocasions com ara obrar o amanir forns de calç o de carbó; a l'hora de fer les matances o d'aplegar-se per a la pelada de la panolla, degueren aprofitar-se no tan sols per a fer la faena sinó també com a oportunitats en què la convivència reiterada anava configurant el seu sentit de pertinença al grup.

Preveure les crisis: el funcionament de la Societat

Com a formalització de l'ajuda mútua entre els masovers la Societat repartia a parts iguals les despeses farmacèutiques (només les medecines d'ús humà) que les famílies associades havien fet durant un trimestre. En aquest sentit, era una espècie de mútua de masovers. Suposem que la Societat degué aparèixer al començament del segle xx –els nostres informants no estableixen cap data concreta– com una còpia de les societats de socors agrícoles que durant aquells anys es van constituir a molts pobles.³

La informació que hi presentarem, l'hem obtinguda de les converses amb els nostres informants i, especialment, d'una de les últimes llibretes que es feren servir per a dur la comptabilitat i que, per sort, encara es conservava. La llibreta correspon als comptes del període que va des del 1958 fins el 1966. Com que l'àmbit de poblament no permetia reunions freqüents de molta gent, es va procurar de facilitar els pagaments amb l'establiment d'aplec períodics (quatre vegades a l'any) que anomenaven *els dies de la comptada*. Aquests dies solien coincidir amb el canvi de les estacions: 25 de març (la Mare de Déu de març o de l'Encarnació); 24 o 25 de juny (sant Joan); 22, 23, 24, 25, 26 o 27 de setembre (pels volts de sant Miquel) i 25 o 26 de desembre (Nadal). Fites assenyalades que s'utilitzaven en societats agràries com a forma de cohesionar el grup. Per exemple, acordant casaments entre famílies en la celebració d'una festa concreta.

Tal com es veu en la fig. 1, que correspon a dos dels comptes de la llibreta, s'hi apuntava el número del soci, el seu nom –les famílies solien estar representades pels marits, tret del cas de les viudes– i la despesa que se n'havia fet

3. Pel que fa a les fonts per a l'estudi, com assenyala Enric Vicedo (1999:201-223), "el estudio de las nuevas formas de solidaridad campesina se enfrenta a una aridez de fuentes casi absoluta".

43	X	Maria	Escrig	Palanques	21 40
41	X	Ricardo	Escrig	Monfort	151 85
89	X	Fabian	Vives	Albort	30 35
18	X	Mamuel	Bells	Escrig	141 40
67	X	Jose	Monfort	Escrig	52 15
63	X	Sebastino	Males	Comes	28 00
1	X	Bruna	Aparisi	Fabra	759 00
30	X	Jaime	Escrig	Boira	265 80
59	X	Miguel	Monfort	Barbora	204 60
57	X	Jose	Monfort	Aparisi	39 50
56	X	Eduardo	Luz	Escrig	22 60
66	X	Miguel	Males	Safort	364 85
88	X	Joaquin	Villach	Villalonga	189 50
44	X	Jose	Escrig	Monfort	35
7	X	Enrique	Aparisi	Gil	73 85
9	X	Benito	Aparisi	Monfort	36 85
Trimestre de 26 de Diciembre					
Pagamos 230 pesetas y folios					
58 y 30 remos					

Figura 1/1. Apunts de les comptades del 26 de desembre de 1958 i de 1966

en pessetes. Després, hi ha la suma de les despeses, la data i la quantitat que havia de pagar cada família. Els comptes no són redons i solien quedar-se diners de punta que s'acumulaven per a la comptada següent. Creiem que un aspecte important d'aquest sistema de pagament és que s'adaptava a la despesa, és a dir, es pagava després i no abans, amb una quota periòdica, per exemple. Això feia que el romanent sempre fóra mínim, perquè no tenia cap sentit acumular capital.

L'estimació del nombre de persones cobertes per aquest tipus d'assegurança només pot ser aproximada ja que la unitat de pertinença a la Societat era la família nuclear: pare, mare i fills fadrins (els viudots i les viudes pagaven la meitat). Degué existir una llista amb el número i el nom de cada soci, però no l'hem poguda recuperar. Tot i això, el nombre màxim de socis que apareix a la llibreta és 89. Si comptem que, en aquella època –durant bona part del

46	X	Joaquim	Monfort	Esriq			
58	X	Alfredo	Monfort	Esriq		92	00
48	X	Miguel	Males	Esriq	hijo	34	60
						34	40
21	X	Maria	Esriq	Palanques		87	50
10	X	Emmedal	Bella	Esriq	Es	32	30
3	X	Joaquim	Aparici	Monfort		43	70
54	X	Blas	Porcar	Gorges		2	53 10
47	X	Pascual	Monfort	Esriq		1	63 00
13	X	Basilio	Esriq	Ribes			42
35	X	Josepa	Juan	Puerto		1	45 70
22	X	Dora	Esriq	Habra		1	90 --
45	X	Juan	Miraval	Esriq			62 80
15	X	Alberto	Esriq	Esriq			64 40
1	X	Fernando	Aparici	Barbora		2	45 80
5	X	Federico	Agut	Juan		4	65 20
18	X	José	Esriq	Bella			53 80
20	X	Dora	Esriq	Monfort		1	43 60
44	X	Genoveva	Miraval	Porcar			79 20
6	X	Joaquim	Aparici	Gil		14	94 15

Trimestre de 26 de Diciembre de 1966
pagamos a 105 pesetas y sobran
65 pesetas o 60 centimos

Figura 1/2. Apunts de les comptades del 26 de desembre de 1958 i de 1966

segle XX-, les famílies no solien tindre molts fills, trobem que l'associació degué repartir la despesa farmacèutica feta per unes 300 o 350 persones en els anys de poblament màxim. Si ens centrem en el període de la llibreta, podem calcular aproximadament el nombre d'associats a partir de la despesa total i del pagament trimestral. El resultat d'això es presenta en el gràfic de la fig. 2. S'hi observen tres períodes diferents: el primer va fins l'any 1961, en què hi ha un nombre més o menys constant al voltant de 60 socis; a partir

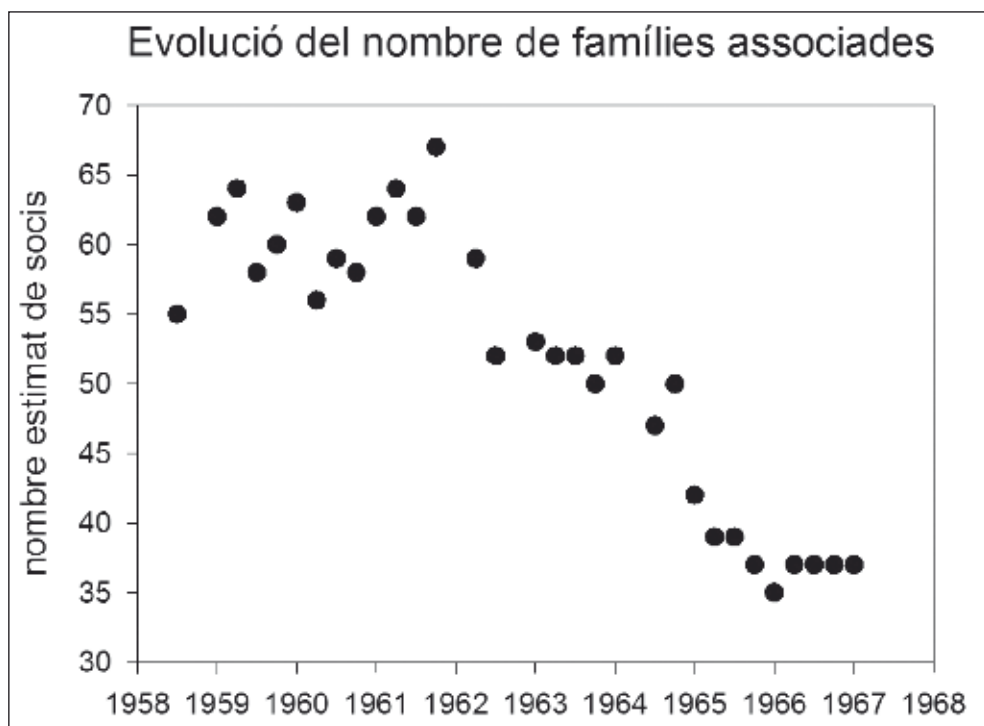

Figura 2. Evolució del nombre de famílies associades. Noteu la davallada per l'efecte del despoblament de l'hàbitat dispers

d'aquest punt, la davallada sostinguda que dura fins el 1966 deixa el nombre d'associats situat en 35 famílies; durant l'últim any, 1967, es manté la quantitat. Aquesta tendència, que fa que en només cinc anys hi haja una pèrdua del 50% dels socis, no és més que la manifestació del despoblament general de les zones de muntanya que es va produir els anys seixanta del segle passat. L'abandó dels masos i de les terres, i tot el traspals que en va suposar, s'ha de veure també com un canvi de les mentalitats de la gent de mas que s'explica, en part, per les expectatives que les noves formes de vida van crear, però relacionat alhora amb les imatges que els masovers i les masoveres se'n feien d'ells mateixos.

Pel fet de posseir les dades dels pagaments, hem pogut esbrinar el nivell mitjà de despesa farmacèutica per trimestre. Això és el que es representa en el gràfic de la fig. 3. Com es veu, les fluctuacions són molt àmplies, cosa que palesa que el repartiment que en feia la Societat permetia amortir situacions de forta despesa puntual que, si no és per ella, haurien estat difícils d'assumir per una família tota sola. Per exemple, la despesa individual més alta presentada l'any 1958 va ser de 1.843,30 pessetes. El pagament d'aquests diners hauria suposat l'agreujament de les situacions ja precàries en què es trobaven els habitants dels masos. Veiem, doncs, que l'associació feia possible el man-

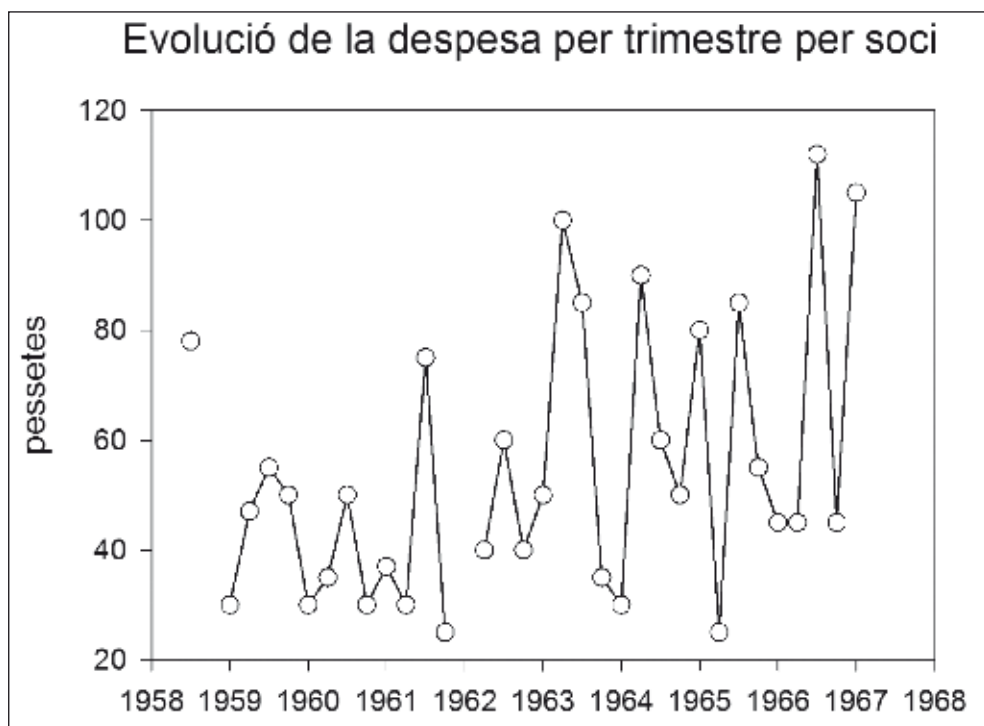

Figura 3. Evolució de la despesa per trimestre per soci

teniment, encara que de manera temporal, de la seua forma de vida amb la rebaixa de certes despeses que haurien significat la misèria per a moltes famílies.

També cal fer-hi esment de la localització geogràfica dels masos que pertanyien a la Societat. La majoria se situen a la partida del Cap del Terme del municipi d'Atzeneta del Maestrat, encara que s'escampaven per quatre termes més: Xodos, Benafigos i Llucena. En conjunt, es distribueixen per una àrea d'uns 40 km², on hi destaca la masada del Pou de la Riba ja que compta amb prou més masos que les altres. Com es veu al mapa de la fig. 4, es tracta d'una zona de muntanya mitjana recorreguda per un conjunt de barrancs que van en direcció sud-est. El més significatiu és que el lloc dels aplecs, el mas de Vidal (Fig. 5), es troba pràcticament al bell mig de l'àrea. La ubicació central de lloc de reunió respecte de la resta de masos de la Societat posa de manifest que l'associació devia estar fortament lligada a les persones que vivien al mas de Vidal. Veiem, doncs, que la disposició dels masos sobre el territori reflecteix la xarxa de relacions socials que, tot tenint com a centre el mas de Vidal –pròpiament una de les cases d'aquest mas, ja que en realitat era una masada amb sis cases–, s'escampava per una certa àrea geogràfica. Els altres associats hi acudien per causa del vincle i del compromís que els unia al masover que duia i organitzava les *comptades*.

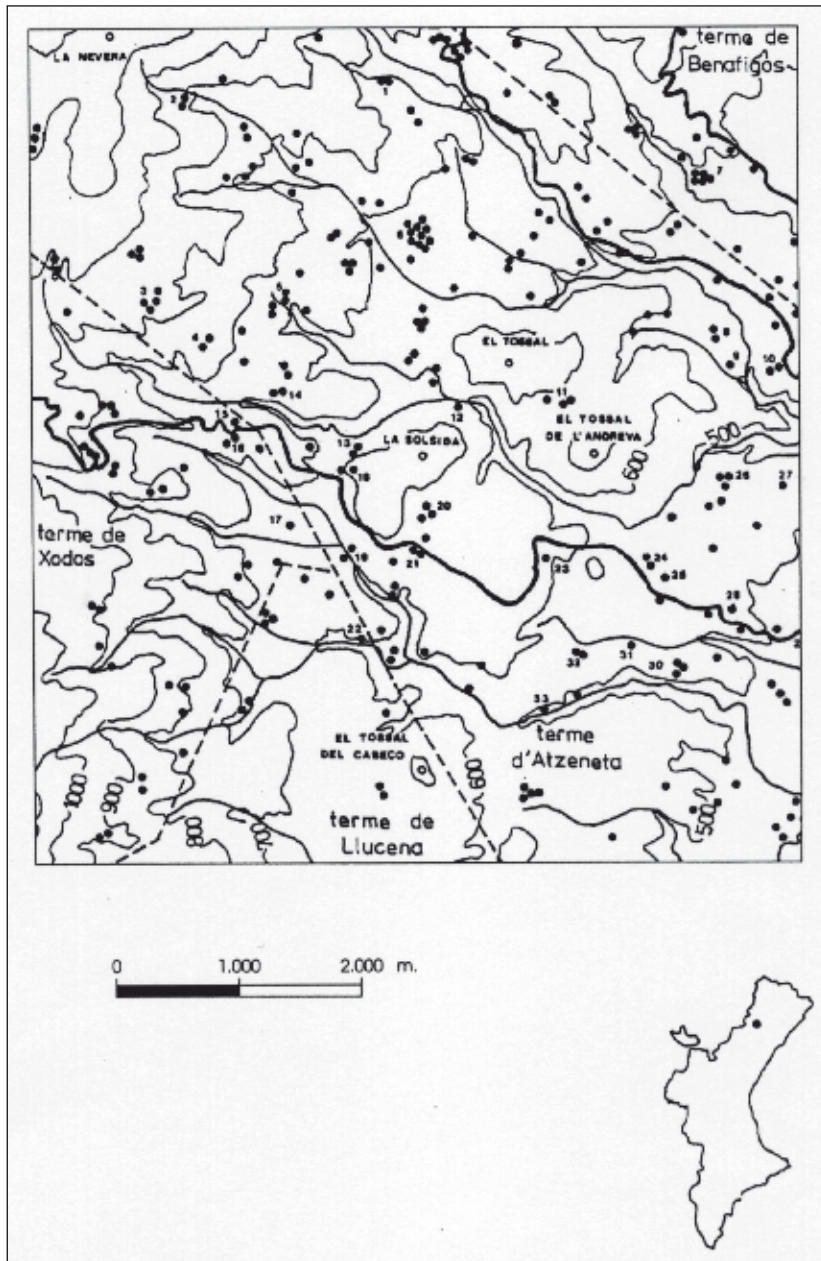

Figura 4. Mapa de la zona dels masos que pertanyien a la Societat (amb número). Observeu la posició central del mas de Vidal (20) i els tres masos del terme de Xodos (15, 16 i 17).

(1) Mas de n'Ossell, (2) mas de Tosses, (3) mas de la Llosa, (4) mas de Roc, (5) el Regall, (6) el Pou de la Riba, (7) la Garrovera, (8) mas de Sidro, (9) mas de Paleta, (10) la Cabrera, (11) mas de Caseta, (12) mas de Gata, (13) mas de Marín, (14) mas de Vicent, (15) mas de l'Ombria, (16) mas de Lluís, (17) l'Estepar, (18) la Solsida, (19) el Juncar, (20) mas de Vidal, (21) mas de la Foia, (22) mas d'Aicart, (23) el Corral Nou, (24) mas de Rata, (25) mas d'Emilio, (26) mas de Cotna, (27) mas de les Forques, (28) mas de Cirildo, (29) la Madonya, (30) mas Propet, (31) mas de Griva, (32) el Mangranar i (33) el Maset

La figura de l'organitzador és molt important si volem entendre la Societat. Segons els nostres informants, dos masovers del mas de Vidal –el pare primer i el fill després– van anar per davant a l'hora dur l'associació. Val a dir que tots dos sabien escriure, cosa no massa comuna entre els masovers. És per això que el lloc de reunió sempre va ser el mateix, o que la llibreta dels comptes no anara canviant de mans en una mena de torn. Ens trobem amb un «líder», una persona respectada pels altres. Durant el període analitzat es tracta d'Ernesto Safont, fill del primer organitzador de la Societat. Aquesta idea de respecte envers la persona l'expressen els nostres informants en dir que *li tenien franquesa*. El fet que hi haja masos a la zona que no van pertànyer mai a la Societat –els masovers no s'hi van apuntar per una raó o altra– dóna més força a l'observació que va ser precisament la xarxa de relacions centrada en una persona concreta on es va constituir l'associació.

Conclusió

Les transformacions en les condicions de vida dels masovers troben com a resposta la formalització de l'associació. Per una part, hem d'assenyalar la coincidència temporal entre la constitució de la Societat –entre 1910 i 1920– i el que Mira (1978) anomena «punt de saturació absoluta». Durant aquells anys, s'hi va produir un pic de població, l'esgotament de les terres cultivables i, alhora, el deteriorament de les condicions de vida. Segons això, cal reconèixer, amb la institució de la Societat, un certa capacitat d'adaptació a situacions econòmiques extremes per part dels masovers. El segon factor que caldria considerar és la importància del sentiment d'identificació amb el grup. Això els feia veure's com a gent diferent, uns altres respecte dels habitants dels pobles. Aquest sentit de pertinença reforçava el compromís i l'obligació mutus. Per últim, ha d'existir almenys una figura central en el grup, en el sentit de ser capaç de formalitzar amb la constitució d'una associació la seua xarxa de vincles socials informals.

Ara bé, per què no hem pogut trobar grups per l'estil –almenys nosaltres no en tenim notícia– en àrees properes amb trets socioeconòmics semblants? Creiem que la reunió simultània dels tres factors que hem comentat adés (condicions econòmiques precàries, sentit d'identificació col·lectiva fort i existència de liderat) en una mateixa localització geogràfica no és un fet que pugui ocórrer fàcilment. Potser els sociòlegs ens podrien ajudar a explicar, en la situació actual de crisi en què ens trobem, si les formes de solidaritat que desenvolupen els habitants de les zones rurals, són una altra variant d'allò que van constituir els habitants dels masos que formaren la Societat del mas de Vidal al segle xx.

Figura 5. El mas de Vidal, des de la carretera de Xodos

Bibliografia

- BAILA, M. A. (1990): «Evolució del poblament dispers a la regió del Maestrat-Ports»; a *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, vol. LXVI. Castelló.
- BELLIDO RUBERT, M. (1922): *Anuario-guía de la provincia de Castellón*. València: Diario de Valencia.
- BURKE, P. (1996): *La cultura popular en la Europa Moderna*. Madrid: Alianza Editorial.
- CUCÓ, J. (1991): *El quotidià ignorat. La trama associativa valenciana*. València: Edicions Alfons el Magnànim IVEI.
- CUCÓ, J. (1995): *La amistad. Perspectiva antropológica*. Barcelona: Icaria, Institut Català d'Antropologia.
- ESCRIG, J. (1984-85): «La demografía moderna de Atzeneta: del censo de 1857 a nuestros días»; a *Estudis Castellonencs*, núm. 2. Castelló: Diputació de Castelló.
- GARCIA BELMONTE, G.; GARCIA BELMONTE, F. X.; BELLÉS SAFONT, M. (1998): «Una associació de masovers al segle XX: la societat del mas de Vidal», a *l'Anuari de l'Agrupació Borriana de Cultura*, vol. IX, Borriana: Agrupació Borriana de Cultura. També a *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme* (Segones Jornades sobre Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans), Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.

- GREGORI, J. J. (1985): «Explotació econòmica tradicional del bosc i la muntanya»; a *Temes d'Etnografia Valenciana* vol. III. València: Institut Alfons el Magnànim IVEI.
- JULIANO, M. A. (1986): «Cultura popular»; a *Cuadernos de Antropología* núm. 6. Barcelona.
- LLOP, F.; MIRA, J. F. (1985): «Comerç, transports i mercats»; a *Temes d'Etnografia Valenciana* vol. III. València: Institut Alfons el Magnànim IVEI.
- LOMNITZ, L. A. (1988): «Informal exchange networks in formal systems: a theoretical model»; a *American Anthropologist* vol. 90 (I), p.42-55.
- MIRA, J. F. (1978): *Un estudi d'antropologia social al País Valencià: els pobles de Vallalta i Miralcamp*. Barcelona: Edicions 62.
- MIRA, J. F. (1980): *Vivir y hacer historia. Estudios desde la antropología social*. Barcelona: Península.
- PORRO, J. M. (1989): *Aspectos antropológicos de la identidad en el área rural de Mora de Rubielos, Los Salabrosos*. Seminario de Arqueología y Etnografía Turolense, Colegio Universitario de Teruel. Terol.
- REQUENA, F. (1994): *Amigos y redes sociales. Elementos para una sociología de la amistad*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas-Siglo XXI.
- RUIZ, E. (1990): *Hábitat disperso y explotación del territorio. Las masías de Mora de Rubielos*. Seminario de Arqueología y Etnografía Turolense, Colegio Universitario de Teruel. Terol.
- SANCHO, J. (1982): «Los asentamientos humanos en la provincia de Castellón»; a *Butlletí de la Societat Castellonense de Cultura*, vol. LVIII. Castelló.
- TORRÓ, J. (1990): *Poblament i espai rural*. València: Alfons el Magnànim.
- VICEDO RIUS, E. (1999): «Crisis de las solidaridades tradicionales y nuevas formas de asociación y resistencia campesina en la Cataluña Occidental (1750-1920)»; a *Historia Agraria*, núm. 18.
- WHITTEN Jr., N. E.; WOLF, A. W. (1988): «Análisis de red»; a *Leer la ciudad*, compilació de M. Fernández-Martorell. Barcelona: Icaria.
- WOLF, E. R. (1980): «Relaciones de parentesco, de amistad y de patronazgo en las sociedades complejas»; a *Antropología de la sociedades complejas*, compilació de M. Benton. Madrid: Alianza Editorial.

Correcció lingüística: Cèsar Mateu